

FORRÓFALVI SZAVAK

Szelebudri – Kimeszelik a kölyköt – A túlméretezett gyimil – Sitte, szitötte, azaz sütötte

Szelebudri. A *szeleburdi* az egyelőre csak interneten elérhető *Új magyar etimológiai szótár* (ÚESzWeb) szerint játszi szóalkotással keletkezett összetett szó, amelynek előtagja a *szél* 'meggondolatlan, szeles; széllelbélelt' jelentésköréhez tartozik, az utótag pedig származékszónak tűnik, és összefügghet a *bumfordi*, *lecsperti* stb. utótagjaival. A *szeleverdi*, *szelepurdé*, *szelevárgyi* változatok valószínűleg népetimológián alapulnak. Az alábbiakban kísérletet teszek a *burdi* utótag megfejtésére.

Kezdjük egy kicsit távolabbról! A Román Akadémia iasi-i fiókja „A. Philippide” Román Filológiai Intézetének a moldvai személynévi eredetű helyneveket feltérképező monumentális kötete (TTRM) foglalkozik a Bákó és Vaslui megyék határán fekvő Burdusaci (magyarul ejtsd: Burduszácsi) falu nevének eredetével. A szerkesztők azt mondják, hogy feltehetően a magyar *Bodriszak* 'a göndör hajúak parcellája, része' lehetett az elsődleges névforma. Ezen eredeztetés a moldvai magyar tájnyelv, azon belül a sziszegő (helyi szóval *szöszke*) nyelvjárások alapos ismeretéről tanúskodik, hisz csángó ismerőseim szerint a *bodros* szó *bodris* változatának realizációját, a *bodriszt* mai napig használják például a *keptár* (bundából készült, kidíszített lájbi) báránybőrből készült nyaki részének megnevezésére. A *Bodriszak* pedig nem egyéb, mint a Bodros, Bodris nevű vagy ragadványnevű családhoz tartozó személyek faluja, ahol a szóvégi *-(a)k* a többes szám jele. Csángó jellegzetesség az is, hogy a *bodrisz*hoz nem az elvárt *-ok*, hanem az *-ak* kapcsolódik, a forrófalvi Istók Ágnes például így beszél: „üöszvel esszet szedtek mennek, s aztān tjelbe akkor ö... *szabadak* voltak” (értsd: öszsel öszszet [az összesen, mármint a nők] szedni [betakarítani] mentek, s aztān tjelbe akkor szabadok voltak). A magyar *Bodrisz*akból a románban azért jelent meg a *csj* végződés, mert még egy *-i* többesszám-jelt hozzátettek a szóhoz, nem lévén tisztában azzal, hogy a *Bodriszak* már maga többes számban van (a *k > csj* hangváltózásra lásd a román *soc*, ejtsd szok 'bodzafa' – *soci*, ejtsd szocsj 'bodzafák'.)

Ugyanakkor magyarázatot kíván egy másik mozzanat is, amelyre a TTRM nem tér ki. Miként lesz a feltételezett magyar *Bodriszak* *dr*-je a mai *rd*-vé (Burdusaci)? Erre kerestem párhuzamokat, mely vizsgálgódás során eljutot-

tam a *szeleburdi* szóhoz. Úgy rémlett nekem, hogy gyermekkoromban a szüleim nem szeleburdinak, hanem szelebudrinak neveztek, ha szeleskedtem. Ha beszélgetni kezdek idős kézdivásárhelyiekkel, ők is szelebudrit mondanak a beszéd hevében. Ezen formának történeti említései is vannak. A Brassói Lapok 1932-es évfolyama közli folytatásokban egy Orbók Attila nevű, székely származású szerző *A párizsi leány* című regényét, ebben háromszor is így fordul elő, a tévedés lehetősége kizárva (1932/78., 79., 82. lapszámok).

A *szelebudri* alak található Lőrinczy György felvidéki írónak a *Párizs illata* című novellájában (Pásztortűz 1933/2–3, 38.), a Herkules nevű, Budapesten megjelenő „testgyakorlati közlöny” egyik sporttudósításában (1902/10. szám, 77.), valamint a székely Sente B. Levente *Szellő* című gyermekversében (Romániai Magyar Szó, 2005. április 5.). Sente B. Levente érdeklődésemre elmondta, hogy Székelykeresztúron használják így a szót, de gyermekkorában Bözödön is hallotta.

Ha ezt a *szelebudri* formát vesszük elsődlegesnek, akkor egy meglepően egyszerű etimológiát kapunk: a szelebudri olyan szeles, hirtelenkedő, hebehurgya személy, akinek attól bodros, bodris, budris, bodri, budri a haja, hogy a szél összekócolta, ő pedig éppen a haja kisimításával nem foglalkozik. Képes beszéd ez a javából.

Kimeszelik a kölyköt. Beszélgetek Duma Andrással, ő csángóson, én széke-lyesen szólok, mondja, hogy *nálik* Klézsén, Moldvában a *csóré* nem egyenlő a mezítelennel (hogy juttunk el ide, nem tudom). Akin nincs ruha, az csóré, de mezítelen például az a nő, akin reggel ott van a pendely, de nem akasztja fel, a szél meglebbenti, s kilátszik a micsodája. Mezítelen az, akin mező (takaró) van, de nem mindenütt. András engem mind ilyen eszmefuttatásokkal traktál, mert élvezi, hogy én ezeket nem ismerem.

„Egy kicsit ki kell meszelni azt a kölyköt”, ki kell díszíteni, ha megy esküvőbe, mondják ugyanott. A *nyírászat* (menyasszonyt) es kimeszelik, ki-díszítik, pedig egy csepp púdert, sem festéket nem tesznek reá, mivelhogy ők nem meszelnek, hanem *mezelnék*. Tekintve, hogy egy idő után a beszélgetés már a Facebook nyilvánossága előtt zajlott, Csobán Attila könyvtáros, a régi irodalom ismerője megjegyezte, hogy Pázmány Péter is egy helyen a kurvát „meszelt sírboltnak” nevezi.

Legnagyobb meglepetésemre az etimológiai szótárak is megerősítik a (növény)mező és a (ruha)mező (takarómező) közti kapcsolatot, mondván, ha az *-ő* melléknévi igenévképzőt levesszük, akkor vogul, ugor tövekhez jutunk. András barátom így hát most sem a levegőbe beszélt.

A túlméretezett gyimil. A moldvai Forrófalván (Sántha 2023) nemrég felavatták annak a Neumann páternek a szobrát, aki német létére megtanult magyarul (vagy ahogy ott mondják: *csángóson*), hogy híveihez azok anyanyelvén szóljon. Összegyűltek az eseményre a faluból és a környékről az emberek, egyszer csak a beszélgetés a külsőrekecsini Buláj Gyalu és a forrófalvi öregek között valahogy Gyergyina páter *gyimiljére* terelődik: akkora *gyimilje* volt neki, hogy az egész falu azon mérgeződött. Nem értem a történetet, ezért elmondják, a *gyimil*, *gyimilye* egy kártya-, vederforma eszköz, amely a *szádokhíj*ból, a szádokfa (hársfa) héjából készül, kb. 18-20 kiló (értsd: liter) fér belé. Na, ez a Gyergyina páter (született 1915-ben Nagypatakon, meghalt ugyanott 1998-ban, szolgált Lujzikalagorban, Lészpeden és Somoskán, közben pedig nyolc évig a Duna-deltában ette a deportálás keserű puliszkáját, nem lévén kenyere) a kommunizmus kitörése után olyan szegény volt, mint a templom egere, éhen es halt volna, ha a hívek egyházi adóként nem adnak neki egy vagy két *gyimil gyimilcset* vagy kukuruzzát. De a páternek es megvolt a magához való esze, akkora *gyimilt* csináltatott, hogy ejszen abba 25 kiló es belément. Öntötték belé a hívek a *gyimilcset*, de a *gyimil* csak nem akart megtelni. Mikor az egyik ember egy kicsit cifrábban fejezte ki emiatt nemtetszését, a páter ötven hiszekegy elmondása mellett pár *gyertya* meggyújtására es kötelezte. Na, fellázadt erre a falu: elvették a pátértól a *gyimilt*, s eszehasonlították másokéval. Ekkor már elengedte volna a páter a *gyertyákat*, de késő volt, kiderült a turpisság. Végül a falu azt döntötte, hogy egy kicsit több terményt adnak, de azt rendes *gyimilben* mérik, mert hogy mire jutna a világ, ha mindent csak úgy hájhuj megváltoztatnánk.

A Péntek János (2016) szerkesztésében Kolozsváron megjelent *A moldvai magyar tájnyelv szótára* is ismeri *gyimilye*, *gyimillye*, *gyimile* stb. formában, az *ly*-t ki is hallottam a forrófalviak és a klézseiek beszédéből, a szóvégi *e* hangot viszont csak a forrófalvaikéből. Duma András szerint mondták úgy es, hogy *gyimilész kártya* (*gyimil* ürmértékű veder), de a gyümölcsös edényt már *gyimilésznek* nevezték. Ezek után arra kerestem rá, vajon nem a románból jön-e a *gyimil*. A mindent es tudó dexonline.ro szerint létezik egy *dimerlie* nevű ürmérték (Moldvában kb. 21 liter), amely az oszmán-török *demirli* 'vasból készült' szóból jön, a jelentés alakulását nem részletezik. Innen tudtam meg azt is, hogy Havasalföldön e kártya, veder jóval nagyobb, mint Moldvában, 34 liter víz fér bele (eszerint Gyergyina páter semmi egyebet nem csinált, mint a kisebb moldvai *gyimilyét* a nagyobb havasalföldivel helyettesítette – más kérdés, hogy erről nem szólt a híveinek).

Ha nem az oszmán-törökön át a románból jött volna a szó, meg lettem volna győződve, hogy a *gyimil*, *gyimilye* semmi egyébbel nem lehet kapcsolatban, mint a *gyimilccsel*, mely már a *Halotti beszédben* is megjele-

nik („Engede urdung intetvinec. ef evec oz tiluvt gimil!fwl. ef oz gimil!fben halalut evec”). Lévé a gyümölcs gyűjtőnév, így tudtuk volna magyarázni a keletkezését: azon mindenfajta termény, amelyet gyimilben szoktak lemérni, a gyűjtőnév jelleget pedig a *-cs* névszóképző fejezi ki. De mivel nem ez a helyzet, csak azt ízelgethetjük, hogy milyen szép lett volna, ha így van.

Sitte, szitötte, azaz süttötte. Neumann páter szobrának avatására a forrófalviak hagyományos *geluskát* (galuskát) csináltak. (Amikor mentem bé Moldvába, mind attól rettegetem, hogy rájuk jön valami, és bécsi szeletet készítenek a geluska helyett. Szerencsére nem.) Az étel bográcsban készült a szabadban, férfiakul pedig odagyűlünk a füst mellé szivarazni (vagy nem). A külsőrekecsini, székelyes csángó Buláj Gyalu erősen szerette a forrófalviak szösze beszédét, ezért, hogy halljon egy-két szép sz-et, elmondta, náluk úgy volt régen, hogy paraszt csináltak, egy (lapos) csiporban pedig a galuskát bétették annak a közepibe, úgy *sitték* meg. (Én ezt értettem, mert nálunk Székelyföldön es *süttük* a kenyeret, nem pedig *sütöttük*, ki es tört volna a nyelvem, ha úgy kellett volna mondanom.) De értette a forrófalvi fiatalember es, bólogatott, hogy mű es úgy *szitöttük* régen. Buláj azon örvendett, hogy hallotta a szösze beszédet, én pedig azon, hogy a *süt* és *szít* igék eiszen egy töről erednek.

De mikor hazamentem, és elővettem az etimológiai szótárakat, azt láttam, hogy a *szít* bizonytalan eredetű, esetleg származékszó egy fiktív tőből, a *süt* pedig örökség az ugor korból. Ezen elszomorodtam.

Szakirodalom

Péntek János (szerk.) 2016. *A moldvai magyar tájnyelv szótára I/I*. Moldvai magyar – közmagyar rész A–K. Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Sántha Attila 2023. Él-e még Forrófalva Moldvában? *Magyar Nyelvőr* 233–7. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.2.233>

TTRM = *Tezaurul toponimic al României. Moldova – TTRM – Volumul II: Mic dicționar toponimic al Moldovei /structural și etimologic/ Partea 1: Toponime personale*, Iași, Editura Universității „Al.I.Cuza”, 2014.

ÚESzWeb = *Új magyar etimológiai szótár*. <https://uesz.nytud.hu/index.html>

Sántha Attila

komparatista, költő

Előretolt Helyőrség Íróakadémia

E-mail: santhaattilab@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1559-7260>